

ERKEN ÇAĞLARDAN 19. YÜZYIL SONLARINA DOĞU KARADENİZ'DE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

*MISSIONARY ACTIVITIES IN EASTERN BLACK SEA REGION
UNTIL THE 19th CENTURY AS ONE OF THE EARLY AGES.*

*МИССИОНЕРСТВО НА ВОСТОЧНОМ ЧЕРНОМОРЬЕ С РАННИХ
ВЕКОВ ДО КОНЦА XIX ВЕКА*

Dr. Enver UZUN*

ÖZET

Bulunduğu stratejik coğrafi konumu nedeniyle Trabzon çok eski çağlardan beri Şark ve Garbın cazibe merkezi durumunda olmuştur. Tarihler boyu Garp, Şark, Kırım ve Ortadoğu'nun ticari faaliyetlerin kesişme noktası olmuştur. Ancak genelde seyyahların notlarıyla bu serüven dile getirilmiş ise de bilinçli olarak Trabzon ve çevresindeki misyoner faaliyetlere değinilmemiştir. Hâlbuki Trabzon tarihi içerisinde misyoner faaliyetlerin oldukça büyük bir rolü olmuştur. Daima Trabzon'a Asya'daki misyonerlik faaliyetlerinin kapısı gibi bakılmıştır. Bu anlayışın sonucunda arzu edilen hedefe ulaşmak için değişik kiliseler, okullar ve hatta 1282 tarihinde "DİLENÇİLER TARİKATI", 1288 tarihinde "HATİP KARDEŞLER", 1291 tarihinde ise "RAHİB-PİLİGRAM KARDEŞLER CEMİYETİ" gibi dinsel teşkilatlanmalar yapılmıştır. Bu nedendir ki, misyonerlik anlayışının Pontusculuk ile yer değiştirdiğini ve 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra da Pontus'çuluk söyleminin yerini Yunanlılık konusu aldığını görmekteyiz. Söz konusu emellerin tüm Karadeniz'i kapsadığı bir gerçektir, ancak stratejik merkez olarak daima Trabzon seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler :

Doğu Karadeniz, Trabzon, Hıristiyanlık, Misyoner, tarikat, piligram, Pontus.

ABSTRACT

Trabzon has been an important center for its geopolitics place since it was founded. It was a meeting center for Eastern, Western, Crimea and Middle East. Although it was a meeting center for the visitors, else it was a meeting center for the Christian Missioners. History of Trabzon is full of too many missioner facilities. The West accepted it as a door for going to interior Asia. Even for this, different churches, beggar tariqa, sermon brothers,

---

* Araştırmacı – Yazar / Trabzon - TÜRKİYE

priest Piligram brothers so like these societies were founded since 1282. That's why, Pontus Idea was used instead of missionaries after 1908, the Monarchy II. However, since 1908, Pontus has been using for Greek. In fact, the missionary facilities covered all Black Sea Region in the past. But its general center was only Trabzon along the history.

Key Words :

East Black Sea, Trabzon, Christian, missionary, tariqa, piligram, Pontus.

РЕЗЮМЕ

Трабзон, в силу своего географического положения, с древних времен являлся важным стратегическим центром как для Востока, так и для Запада. Многие века данный порт являлся торговым перекрестком, где встречались Запад, Восток, Крым и Средний Восток. Однако несмотря на то, что о данном стратегическом положении Трабзона достаточно много упоминалось в путевых заметках тех или иных путешественников, тема миссионерства в Трабзоне и его окрестностях оставалась почти не затронутой. Тогда как следует отметить, что миссионерство в истории Трабзона сыграло значительную роль. Обычно Трабзон рассматривали как ворота среднеазиатского миссионерства. В силу данных истолкований и достижения определенных целей, были построены различные церкви и школы, и даже такие религиозные сообщества, как «Сообщество попрашаек» в 1282 году, «Братья Хатипы» в 1288 году и «Сообщество братьев монахов-пилигримов» в 1291 году. В результате понятие «миссионерство» уступило место понятию «понтусство», а в 1908 году после принятия манифеста II. Meşrutiyet понятие «понтусство» было сменило темой «юнанства». Несмотря на то, что миссионерство охватывало все Черноморье, стратегическим центром всегда избирался Трабзон.

Ключевые слова :

Восточное Черноморье, Трабзон, христианство, миссионер, пилигрим, Понтус.

Latince bir sözcük olan “Missio”dan görev, yetki anlamında oluşturulmuş “Misyoner” sözcüğü görevli kişi anlamına gelmektedir. Hıristiyanlarca bu kavramın kilise teşkilatı ya da herhangi bir kilise cemaati tarafından Hıristiyanlıkla ilgili mesajları ve Hıristiyanlığı yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilmiş anlamında kullanılmaktadır. Sözcük Fransızcadan dilimize geçmiş, özel görevlendirilen kişi anlamını taşımaktadır. Misyoner sözcüğünün “*Din Tüccarı*”, Müslüman toplum ise “*Din Pazarı*” anlamını taşımaktadır.¹ Bekir Karlık’a göre: “Misyonerlik insan haklarına olduğu kadar, inanç özgürlüğüne aykırı, özü itibarıyla da dinlerin ruhuna ve ana gayelerine ters düşen olumsuz bir faaliyettir. Hıristiyan literatüründe ise bunun karşılığı, misyonerlik değil “Prosélytisme”dir ve teolojik manada hoşgörü ile bakılmaması gerekir. Dini, bir ticaret metaı haline getirmek, serbest piyasa ekonomisinde geçerli olan kuralları uygulayarak pazarlamak ve böylece insanları kandırmak bizzat dinin kendisine yapılmış en büyük kötülüktür. Samimi dindarların buna asla izin vermemeleri gerekir.”² İncili öğretmek, Hristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o

mezhebe çevirmek³ şeklinde de tanımlanan misyonerliği Mahir Kaynak farklı bir boyutta ele alır: ” Misyonerlik, bir din yayma amacı değildir, hiç alakası da yoktur. Hiç bir kavim misyonerler aracılığı ile din kabul etmemiştir. Terkibin arkasında siyasi bir güç olması lazım, siyasi güç olmasa insanlar dini kabul etmezler. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Afrika’da misyonerlerin arkasında bir de siyasi güç vardır, egemen değillerse din askıda kalır.⁴

İsa’nın Havarileri tarafından bireysel bir dini tebligat şeklinde ortaya konan misyonerlik zamanla dünyevileşmiş ve emperyalist güçlerin sömürge politikalarına alet edilerek ulusal çıkar amaçlı bir faaliyete dönüştürülmüştür. Misyonerliğin en parlak dönemi olan 19. yüzyılda misyoner faaliyetler için milyonlarca dolar bir finans ayrılması elbette sadece dinin yayılması amacına yönelik değildir. Ancak yine de misyonerliğin özünde ya da sunum şeklinde dini bir tebligat olduğu da yadsınmamalıdır. Zira sadece Hıristiyanların bir grubu olan Mormonların 55.000 misyoneri vardır. Salt Lake City’de bulunan “Ahir Zaman Azizler Kilisesi” merkezinde misyoner adaylarına 80 dil öğretilmekte her hafta 300–500 arasında değişmekte olan misyoner mezun olmaktadır. Ayrıca Papanın gönderdiği din adamları minoritleri de unutmamak gerekir. Ancak kiliselerin camilerden farklı olarak papazlar vasıtasıyla aynı zamanda gizli bir siyasi merkez konumuna sokulmuş olduğu da altı çizilmesi gereken bir başka realitedir. Şüphesiz Hıristiyan din adamlarının, daha doğrusu kiliselerin misyonerliği birinci görev kabul ettiği inkâr edilemez.

Yaygın olan yanlış bir kanıya göre misyonerlik dini tebligat yapmakla görevlendirilen kişiler olarak algılanmaktadır. Zira misyonerler aslında farklı ideallerin hayata geçirilmesindeki öncü kişilerdirler. Emperyalizmin faaliyet türlerinden en etkili olanlardan bir tanesi de misyonerliktir. Bunun için ezilen ve yoksulluk çeken halklara ekonomik bir katkı sağlanarak halk üzerinde önce olumlu bir intiba bırakılır ve daha sonra bu ihtiyaç içerisindeki insanlara yavaş yavaş siyasi tebligat yapılır. Zamanla da para, din ve siyasi bir baskı ile bu kitleler kontrol altına alınır.

Misyonerler çalıştıkları ülkelerde ya da yerlerde sadece dini tebligat ile ilgilenmezler. Dini faaliyetlerin yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetlerde de bulunurlar. Bir Afrikalı aydın şöyle diyor: “Hıristiyanlar ülkemize geldiğinde, bizim topraklarımız, onların elinde İncil vardı. Bize gözlerinizi yumun dua edin dediler. Gözlerimizi açtığımızda topraklarımız onların olmuş, bizim elimizde sadece İncil kalmıştı.”

Misyonerliğin cazibesi kültürel ve dini değerlerdeki yozlaşmalardır. Toplumlara bir arada tutan dini ve milli değerler önce yok edilerek güvensiz bir ortamda bunalıma sürüklenen insanlara bir çıkış yolu olarak misyoner faaliyetler sunulur. Böylece bunalım içerisindeki insanlar, bilhassa gençler farklı inançlar ve kültürel değerleri kendi değerlerinden farksız hatta daha üstün görmeye başlarlar. Elbette ki bunun için en rahat yol kitleleri Hıristiyanlaştırmaktan geçmektedir. Bu nedenledir ki, Vatikan’da söylenen şu söyleme kulak vermek gerekir: “Müslümanların dini değerlerini, her şeyini mahvettik, şimdi onların

Hıristiyanlaştırılmasına başlayın.” Bu ifadeden Vatikan’ın sadece Müslümanlar üzerinde misyoner faaliyetlerde bulunduğu da düşünülmemelidir.

Bizde misyonerlik oluşturulan manevi boşluktan yaralanarak Türkiye üzerinde Batının emperyalist çıkarlarını dini bir şemsiye altında korumaya çalışmaktan ibarettir. Bu nedenle kilise ya da havralar açarak dini tebligatta bulunmaktan ziyade değişik kültürel ve sosyal kurumlar oluşturarak gizli ve bazen de açık şekilde dini ve din dışı faaliyetlerde bulunma esasına dayanmaktadır. Bu edenle misyonerler karşımıza bazen bir öğretmen, barış ve yardım gönüllüsü, asker, doktor, ressam, müzisyen, hatta sporcu... gibi değişik görevler altında çıkmaktadırlar.

Böylece zaruret içerisindeki bunalımlı gençlik emperyalist menfaatlere hizmet etmeye hazırlanır. İşte parasal güç arka planda tutularak dini değerler Hıristiyanlığın korumasında milletler o cümleden Türk Milleti görünmez bir esaret zincirine vurulur. Kralların değiştirilmesinden, haçlı seferlerine kadar tarihi süreçte pek çok ciddi olaya misyonerler sayesinde imza atıldığı unutulmamalıdır.

Bulduğu stratejik coğrafi konumu nedeniyle Trabzon çok eski çağlardan beri Şark ve Garbın cazibe merkezi durumunda olmuştur. Bu cazibe nedeniyle güzel şehrimiz pek çok kavimlere ev sahipliği yaparken pek çok kanlı savaşlarında canlı şahidi olmuştur. Ancak genelde seyyahların notlarıyla bu serüven dile getirilmiş ise de bilinçli olarak Trabzon ve çevresindeki misyoner faaliyetlere değinilmemiştir. Aslında buna şaşırılmamak gerekir zira Trabzon ile ilgili kayıtların hemen hemen tamamına yakını yabancı seyyahlara aittir.

M.S. 270 yılında Masuka’da(Maçka’da) kutsallığına inanılan bir dağda Ioann Predechi tarafından Zaboulon // Zabuulon (Vazelon) manastırı inşa ettirilir. Söz konusu manastır inşa edildiği Karadağ’ın adıyla [=Ζαβουλών] “ adlanır. Söylencelere göre söz konusu manastıra İsa’nın Havarilerinden Lukas tarafından Meryem ikonası yapılmış, bu kutsal resim Barnabas ve Sophronios adlarında iki keşiş tarafından bulunarak koruma altına alınmıştır. Böylece rivayet ve efsanelerden basit şekilde Hıristiyanlık gayreti ile yaratılır. Söz konusu ikonada Meryem’in yüzü tanınmayacak şekilde siyah boyanmıştır. Gürcü resim sanatında, XII. yüzyılda sanat alanında “Siyah Madonna” ismi altında tanınan birtakım Meryem ikonalarının yapıldığı ve yayıldığını biliyoruz. Resmi daha gizemli kılabilmek için Meryemana resimlerinde yüz, siyah ile boyanıyordu. Bu Trabzon’da Hıristiyanlık inancının sabitleştirilmesine yönelik ilk adımlardandır. Bu öneminden dolayıdır ki, söz konusu bu manastır VI. yüzyılda Farslar tarafından yıkılmışsa da sonradan Justinianus zamanında yeniden inşa edilmiştir.

Diokletian’ın hâkimiyet yıllarında (M.S.284–305) Trabzon’da Hıristiyanlığın kımıldamaya başladığı görülür. Rivayete göre burada apastol Andrey yaşamış ve Hıristiyanlığı yaymaya başlamıştır.⁵ M.S. 309 yıllarında Amasya episkopu Vasili öldürülmüş, yerli kilise ise kapatılmıştı.⁶ Tüm baskılara rağmen Hıristiyanlığın yayılmasının önü alınmadığı gibi aksine alenen Hıristiyanlığın tebligatı yapılmaya başlanmıştı. Bunun en açık örneği ise Trabzon episkopu Domn’un M.S.325 yılında Nikey’de düzenlenmiş olan I. Dünya toplantısına katılmasıdır ki, I. Justinianus zamanında imparatoriçe Theodora’nın desteği ile Trabzon episkopu Anfimiy

M.S.535–536 tarihlerinde 22. Dünya patriarhı seçilmişti. Böylece Trabzon dini bir misyonun tensilciliğini de üstlenmiş oldu.

Tarihler M.S. 752 yılını gösterdiğinde bu sefer Masuka'da "Georgi Peristereot Manastırı" inşa edilir. Mistik yapılanma her gecen gün artmakta, Hıristiyan taraftarları gittikçe çoğalmaya başlamıştı. Bunun neticesinde III. yüzyılda Trabzon'da çok aktif bir şekilde misyoner faaliyetleri yürütülmüştür. IX. yüzyılda apostol Andrey Pervozvanni Karadeniz'in güney sahillerinde Sinop, Amisos ve Trabzon'da İncilin açık şekilde tebliğini yapmaya başlar ki, bu aynı zamanda Karadeniz ve o cümleden Trabzon'da resmi şekilde misyonerliğin ilk adımı atılmış olur. III. Alexios zamanında Akçaabat'ın 10 km. kuzeybatısındaki Kordil'deki meşhur Foka Manastırı da dahil olmak üzere yeni kiliseler inşa edilirken, diğer taraftan da eskileri restore edilir. Kral ailelerinin kiliselere defin edilmesi ile birlikte kiliselerin yanında kralların ve mahiyetindekilere ait mezarlar da ziyaretgâha dönüşür. Kısa zamanda kiliseler çaresizlerin kurtuluş aradığı mekanlar olur. Söz konusu dönemde Trabzon'daki kiliselerin pek çoğu bu tür işlevin yerine getirildiği yerlerdir.

Bir başka rivayet ise sonradan uydurma mucizevî özellikler ile bezendirilmiş Eugenios ile ilgilidir. Bu rivayeti anlatım onun adına yapılmış Eugenios Kilisesi (Yenicuma Camii) ile ilk somut göstergeye dönüşür. Daha sonra Trabzon'da Hıristiyanlığın sabitleşmeye başladığının ifadesi olarak Agios Vasilya(Küçük Ayvasıl) Kilisesi yapılır. Söz konusu kilise Trabzon'daki en eski Hıristiyan abidesi olup, 1238-1263 yıllarında I. Alexios tarafından yaptırılmıştır. Belki de bu nedenledir ki, Türkler tüm kiliselerden camii olarak yararlanmışlarken, söz konusu bu kiliseye hiç dokunmamış ve ibadet için Hıristiyanlara bırakılmış olsa gerek.

Bazı kayıtlarda Osmanlı topraklarına misyonerlerin ilk kez 15 Ocak 1820 tarihinde ayak bastıklarını; ABD'li misyoner Pliny Fisk ve Levi Porsansa'nın ilk misyonerler olarak dikkati çektiklerini görmekteyiz. "Mukaddes toprakların silah yolu ile değil, misyonerlik faaliyetleri ile geri alınacağı" belirtilir. Ancak Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri bu tarihten çok önceki bir zamana aittir. Bizanslılar 505–506. yıllarda⁷ sadece Can(Tzan)ların savaşçı gruplarını kendi askerlerine katıp, onları Hıristiyanlaştırmayı başardıktan sonra bir hayli başarı elde edebilmişler.⁸ I. Justian (518–527) Lazlar'ın hükümdarlarının tacını Konstantinopol'a getirerek vaftiz için haç suyuna sokması Fars kralı Kava tarafından düşmanca bir tavır olarak karşılanmıştı. Justian zamanında Trabzon ve Rize'de yeni kale duvarlar ve kuleler, kiliseler ve askeri yapılar yapılır, mevcut olanlar ise restore edilir. Bu işte komutan Velisariyun ve Trabzon episkopu Irina'nın büyük rolleri olmuştur.⁹ Söz konusu dönem Trabzon'un Hıristiyanlaştırılması için ilk resmi adım olarak değerlendirilmesi yanlış olmaz.

Justianos, defalarca Pont ve Armenia'nın arazisine saldırılar düzenleyerek tacir ve seyahat edenlerin eşyalarını yağmalayan Tzanları etkisizleştirmek için onların Hıristiyanlaştırıp, vaktiyle adamların terk ettikleri yerlere 557 yılında Yunanlıları göçürtür. Bu nedenle I. Basileios'un hükümdarlığı döneminde(867–886) Trabzon episkopluğunun metropolit rütbesini tesadüfi bir durum olarak görmemek gerekir.

Bir süre sonra söz konusu Eugenios kültü sülalelerin himayesinde şekillendirilmeye çalışılır ki, Makedonia sülalesi zamanında Kutsal Eugenios'un kültürünün yeniden aktifleştirilme gayretine girer. Manastır yeniden kurulur, Eugenios'un doğum günü açık bir şekilde kutlanır, hakkındaki rivayetler yeniden yayılır, patriarhat Ioannes Ksifil tarafından menşe itibarıyla Trabzonlu olan iki agiografik yapıt yazılır.¹⁰ M.S. 923 yılında Işhan episkopunun seçilmesi ile ilgili dini törenin Trabzon'da yapılmış olması Trabzon kiliselerinin önemini göstermektedir. I. yüzyılda Trabzon'daki dini faaliyetler daha belirgin hale gelerek artık kral ve hanedanların himayesine alınır ki, II. Basileios Trabzon'a gelerek Kutsal Meryemana Kilisesi'ne pek çok hediye vermekle yetinmeyerek ayrıca kiliseyi de restore de ettirtir. Slavların bu üç ikonaya karşı çok büyük saygıları vardır. İkonalar nerde ise o kilise dini merkezleridir. Bunun içindir ki A. Brayer ömrünü söz konusu bu üç ikonayı aramakla geçirmiştir.

Apostol I. Andrey tarafından I. yüzyılda Trabzon'da Hıristiyanlığın tebliğine çalışılmış olsa da bu girişimlerinde başarı sağladığı söylenemez. Bizanslı yazar rahip Epifaniya bunun nedenini yerli halkın cahilliği ile alakalandırır.¹¹ Zira Trabzon stratejik önemi nedeniyle tarihi ipek yolunun kesişme noktasında her geçen yıl daha da önem kazanmış ve XII. yüzyılda Dünya ticaret merkezi misyonunu üstlenmiştir. Ona göre de bu asırlarda Venedik ve Genuya arasında Trabzon üzerine ciddi savaşlar olmuştur. Ancak her güzellik bir kurban talep eder gerçeğinden hareketle Trabzon'da uzun yıllar büyük bedeller ödemeye devam etmektedir. Bu bedeller içerisinde hep görünmez, arka planda kalmış olan Trabzon ve yöresindeki misyoner faaliyetler yer almaktadır. Ona göre de konuya kısaca değinmeyi yararlı görmekteyiz.

İşgaller, iç isyanlar, yangınlar ve taht kavgaları tüm şiddetiyle devam ederken Katolik Kilisesi'nin Gürcistan, İran ve yakın şarkta rahat bir şekilde faaliyet göstermesi Trabzon'un da bu faaliyet alanına dahil edilerek dünya ticareti üzerinde söz sahibi olma düşüncesi zamanla ticari faaliyet olarak önemini yitirince Trabzon ve çevresinde Katolik ve Hıristiyan misyoner faaliyetleri ön plana çıkarılmıştır.

Pontos kültürünün Karadeniz'deki hâkimiyeti Mihridat krallığına özgü Dioskur kültürünün de yaygınlaşmasına neden olmuştur. Trabzon'da uzun süre hâkimiyet göstermiş olan İran menşeli Putperest inancının III. yüzyılda Kutsal Eugenios'un arkadaşları Valerian, Kanidiy ve Akila birlikte Putperestliğin sembolü olan Mitra Dağı'ndaki(Boztepe'deki) Mitra'nın heykelini yıkmasından sonra Trabzon'da Hıristiyanlık kendi gücünü göstermeye başlamıştı.¹² Bu tarihten sonra Kutsal Eugenios ile ilgili abartılı rivayetler mucizevi bir perspektifte verilir. Dua ile şifa dağıttığı söylenen Eugenios'un şehrin himayedarına dönüştürülmesi zor olmaz. Trabzon'da Hıristiyanlık yeniden güçlü konuma getirilmiş oluyordu. Böylece gerçek bir tebligatçı şeklinde Eugenios ortaya çıktıktan kısa süre sonra efsanevi bir şahsiyete dönüştürülür. Ancak artık Hıristiyanlık kiliseler aracılığı ile resmi bir tebligata dönüştürülünce misyonerlik geçici olarak şekil değiştirerek tamamen siyasi amaçlar için kullanılmaya başlanır.

Trabzon değişik halkların olduğu kadar değişik kültür ve inançların da merkezi olmuştur. Bu meyanda Trabzon'da eski dini izlerin yaratıcıları olan Hazarları da unutmamak gerekir. Zira Hazarların Doğu Karadeniz'de açık izlerini bu gün bile somut örnekleriyle görmekteyiz. Onlar Karaim Türkleridir ve Musevi İnançını benimsemişlerdir. Ancak onların bu inançları günümüz Museviliğinden tamamen farklıdır. Camii, mutfakların limonluklarında ve mezar taşlarındaki Sion (Davut) yıldızları bunu tartışma götürmeyecek şekilde teyit etmektedir. Trabzon'un bir köyünde Oğuzlara ait bir mezar taşının bitişiğinde Hazarlara ait bir mezar taşının olması söz konusu coğrafyada halklar mozaığı gibi aynı zamanda dinler mozaığının de olduğunu göstermektedir. Bizim tespitlerimize göre söz konusu bölgede Putperestlik, Yahudilik, Katolik-Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi inançlar değişik etniklerce yaşatılmış ve yaşanmıştır. Ancak bu inançlar içerisinde sadece Hıristiyanlık siyasi bir amaç doğrultusunda kullanılmıştır. Bu nedenle yörede Hıristiyan misyonerlerin ağırlığı hissedilmektedir.

XII. yüzyıl ortalarında Şark ülkeleri Papa IV. Nikolay'ın dikkat noktasında bulunuyordu ve bu nedenle Trabzon'da onun dikkat merkezinin dışında olamazdı ve öyle de oldu. O, Trabzon'daki Katolik rahiplerinin faaliyetlerini takdirle karşılıyor, elinden gelen her türlü desteği veriyordu. Bunun sonucunda 3 Eylül 1288 tarihinde "HATİP KARDEŞLER" adıyla faaliyet yürüten misyonerler büyük tavizler elde ederler. Bu durum Bizans ile daha güçlü olmasına rağmen Trabzon Papa ile o kadar da yakın bir ilişki içerisinde bulunmuyordu. Ancak XII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde misyonerlerin daha aktif ve etkili faaliyet yapabilmelerini sağlamak için Trabzon'da misyoner faaliyetlerine yönelik olarak 1289-1290 yıllarında "RAHİP-PİLİGRAM KARDEŞLER CEMİYETİ" kurulur.

Papa XXII. İoann'ın 1329 yılında II. Alexios'a gönderdiği bir mektup ile kiliseler birliği kurulması teklifinde bulunarak güçlü Komnen'in episkopu Dehigergana de Gardiolo ve Tebriz episkopu Gulelmo de Cini'yi himayesi altında görmek ister. Komnenoslar İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra farklı bir strateji uygulayarak Bir yandan Roma ve diğer yandan ise Latinler ile işbirliği yapmaya çalışırlar ve nihayetinde Komnenoslar devletinin banileri olan doğu Hristiyanları(Gürcü ve Ortodoks) olan dini alâkalar ciddi şekilde zayıflar. Komnenoslar batı Hristiyanlığına eğilim gösterse de bu dini diyalogun kurulmasında Cenevizliler önemli bir rol oynayacaklardır. Bundan yararlanmak düşüncesinde olan Ceneviz ve Venedik kolonistleri Trabzon'da Katolik kilisesi açmak için girişimde bulunurlar.

I. Mihail XIII. asrın ortalarında Papa ile Trabzon arasında bir ittifak yapar. Daha sonra Papa Hıristiyan kiliselerine de çağrıda bulunarak I. Lion Kilisesinde bir toplantı yapılacağını bildirir. Papa, Bizans, Gürcistan İlhanlılar, Selçuklular ve Trabzon arazilerinde Katolik dini görüşlerinin yayılmasına çalışıyordu. Böylece Trabzon Şark misyonerliği için üs olarak kullanılmış olacaktı. Bu hareket içerisinde Fransiskan ve Dominiko'nun aktif bir rol üstlenmeleri sonucunda 1292 yılında Trabzon'da ilk Fransiskan Manastırı kurulur. Bu yıllarda Trabzon'da Minoritlerin de Trabzon'da kilise teşkilatları vardı. 1314 yılında Fransiskan Manastırı Küçük Asya ve Trabzon'da dini tebligat(misyonerlik) yapmak için

Minoritlerin teşkilatlanma merkezine dönüşür. A. Brayer minoritlerin Genuya ticaret merkezinin oluştuğu bir zamanda Pontos'ta yerleştiklerini belirtir.¹³

XIV. yüzyılda Trabzon'da Minoritlerin faaliyetleri bütün hızıyla devam etmiştir. 1315 yılında rahip Orveto Andrea Della Torsa tarafından Trabzon'da bir kilise(?) yaptırılır. 1343 yılında Orveto Andrea Della Torsa'nın ölümü sonucunda bu kilise geçici olarak faaliyetlerini durdurur. Bu yıllarda Şark misyonerler için müthiş bir cazibe merkezi ve kazanç yeri idi. Elde edilen büyük kazançlar sonucunda Şarka gönderilen misyonerler kısa zamanda zenginleşerek dini tebligatı bırakarak ticaret ile meşgul oluyorlardı. 1363 yılında ise Katolik Kilisesi rahipler topluluğu Makteburg kapitalistine başvurarak Trabzon'daki manastırların faaliyetlerine son verildiğini belirtir. Böylece Katolik kilisesi genç üyelerinin Şark'a gidişlerine engel olmaya çalışır.

Papa XI. Georgi 1375 yılında Şarkta yeniden misyoner faaliyetlerini devam ettirmek için daha önce alınmış kararları yeniden gözden geçirerek düzenler. Böylece yeniden Şarkta Katolik kilisesinin güçlendirilmesini amaçlar. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Trabzon'da ticaret oldukça gelişmişti. Bilhassa İtalyanlar deniz aşırı ticarete söz sahibi olup, büyük kazançlar elde ediyorlardı. Bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek isteyen Katolik Kilise Enstitüsü Trabzon'da ciddi faaliyetlerde bulunuyordu. Gelirlerin kontrol altında tutulması amacıyla Trabzon'da episkopluklar kurulmuştur ki, 1345 yılında Matfey Trabzon episkopluğuna atanır. XIV. yüzyılın öncesinde Trabzon Latin Episkopluğunun oldukça iyi bir gelire sahipti. Bu gelirler yabancı tacirlerden elde ediliyordu.

Papalık XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Trabzon'a daha yoğun bir ilgi göstermeye başlar. Bunun sonucunda 1433 yılında birlik oluşturmak için Trabzon imparatoruna teklif yapılır. Söz konusu teklifin gerçekleşmesi durumunda İran ve Küçük Asya'da misyonerlerin faaliyetleri için yeni olanaklar doğacaktı. Trabzon İmparatorluğu Papanın bu isteğine olumlu yanıt vermesi sonucunda Papalık ve Trabzon arasındaki dini bağlar ciddi anlamda güçlendirilmiş olur. Zira Trabzon ve Bizans kiliseleri arasında güçlü bir birlik kurulmuş olacaktı. Çünkü Trabzon kilisesinin Konstantinopol'da ciddi bir itibarı vardı.

Nihayet VIII. Ioann zamanında Konstantinopol kilisesi Trabzon kilisesinin bir temsilcisi olarak kabul edilir. Artık Trabzon Katolik ve Hıristiyan misyonerlerin mücadelesi ile anılır olmuş, bu şöhret kısa bir zamanda Trabzon hurafelerin boy gösterdiği bir şehir konumuna gelmiştir ki, bu keşmekeş durum Joseph Mace-Scaron'un kayıtlarında şöyle yansıtılmıştır: "Trabzon'un kaderini çizerken fiziki gücüyle veya matematiksel olarak onu yöneten, askeri kuvvetlerin değil, bir sürü büyücünün, falcının, şarlatanın, sahte peygamberlerin lafına önem verilirdi.¹⁴ Kiliseler her şeye rağmen bir birlerine üstünlük sağlamak, yeni inanmışlar kazanabilmek için her yolu deniyorlardı. Ancak bu yönde rahat hareket edebilmek ve kısa bir zamanda kitlesel taraftar kazanabilmek ya da Katolik ve Hıristiyan üstünlüğünü sağlayabilmek için devrin kralları ile yakın alâka saklanıyordu.

XV. yüzyılın ilk çeyreğinde ortalarına kadar Katolik kilisesine Trabzon'da ilgi gösterilmişti. Bu nedenle Katolik episkopu ve aynı zamanda Trabzon arhiyeri olan

Grikori Korsanego ciddi şekilde Trabzon ve etrafında sürdürülen dini faaliyetlere nezaret etmekteydi. Trabzon misyonerlik için en uygun coğrafya haline geldiğinden olsa gerek Konstantinopol'un dağılmasından sonra Papa Trabzon'a daha dikkatli bakmaya başladığı bir merkeze dönüşüvermişti.

Papalık menfaatlerini alenen ortaya koyamadığı durumlarda misyonerler vasıtasıyla Şark hükümdarları ile görüşmeler yapmakta idi. XV. yüzyılın ilk yarısında siyasi işlerde Minorit Fraludoviko de Boloniya Papanın bu tür görevlerini yerine getirmişlerdir. Olduğu zaman böyle olmuştu. Hatta Papa II. Pius, Ludoviko'ya Yunanlılar, Ermeniler ile birleşerek Ortadoğu ve Trabzon'a gitmek üzere bir birlik oluşturması görevini vermişti. Bu görevin tamamlanması dönemin şartları nedeniyle uzun sürdü. II. Pius bu hayali seferinde Avrupa devletlerinin desteğine çok güvendiğinden Sultan Mehmed'i Hıristiyan olmaya davet etmekten bile çekinmez. O'nun bu cüretkar daveti kendisine olduğu kadar Hıristiyan dünyasına oldukça pahalıya oturacaktı.

XIV. yüzyıla kadar Papa dini faaliyetleri kiliseler ile sınırlamış, kiliselerin misyoner faaliyetleri daha iyi yürütebilmesi için kiliselerin güçlendirilmesini düşünmüştü. Papa kiliseler birliğinin tebliği ile yetiniyordu. Çünkü O, Kommenler'in arazisinde ve Şark ülkelerinde Katolikliği yaymak için misyoner hareketleri için izin almıştı. Hatta bu işte misyonerleri öne çıkarmıştır ki, XIV. yüzyılın ortasında el Ömer, Papa'nın büyük hürmetini kazanmıştı. Söz konusu yıllarda ticari bakımdan önemi daha da artmış olan Trabzon Papa'nın dikkat merkezi haline gelmişti. Bu nedenle o yıllarda Trabzon da Katolik Episkopluğu oluşturulmuştur. Bunun sonunda Trabzon ve çevresindeki misyonerlere faaliyette bulunmak üzere büyük destek sağlanır ve bunun sonucunda da Fransiskan ve Dominika fedailerinin misyoner faaliyetleri daha da artar.

Ancak bu mevcut durumu daha da güçlü kılmaması gerekirken, Hıristiyan-Katolik ve Müslümanlar arasındaki dini çekişmeler sonucunda daha da karışık ve belirsiz bir durum meydana gelir. Asya-Ortadoğu ve batı arasında ticari faaliyetler için uygun bir coğrafya konumunda olan Trabzon bu önemi nedeniyle ki, daima batının dikkat merkezinde tutulmuştur.

Ne yazık ki, gençlerin ekonomik ve sosyal sorunları ustaca su istimal edilerek bu yönde ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu gün Trabzon'daki misyoner faaliyetleri şehrin sınırlarını aşarak kasaba ve köylere doğru hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bu konuda yüzlerce haber ve yazı yazıldığı halde geleceğimiz için en büyük tehlike olan misyonerlerin bu denli nasıl hareket edebildikleri doğrusu meraklı bir konudur.

1382 yıllarında Trabzon'daki kiliselere papalık ile olan güçlü bağın ifadesi olarak ziyaretçilerin kilise çanı getirmeleri dikkat çekici bir durumdur. Bu durum daha sonra siyasi bir krizin nedenine dönüşüverecekti. İşte bu nedendir ki, Kostantinopol-Provato-Trabzon istikametinde yola çıkmış olan iki Rum ticaret gemisi hediye olarak Trabzon imparatoruna kilise çanı getirmişti.

Hıristiyanlığın tebliğinde apostalların öncü rol oynadıklarını görmekteyiz. Apostol Andrey, Karadeniz sahillerinde kardeşi apostol Petra ile birlikte

Hıristiyanlığın tebliğatını başlatırlar. Daha sonra onların bu yöndeki çalışmaları öğrencileri tarafından sürdürülür ki, bunlardan ikisi kutsal Sosfeniy, Yakovit patriarhı Antonii Mihail Suriyeli'dir. Daha sonra kiliselerin Hıristiyanlığın tebliğinden ziyade yerini her türlü entrika ve cinayetler almaya başlar. İlk Pontoslu şehir episkopu kutsal Foki ve Eugenios'un işkence ile öldürülmeleri Trabzon'da ilk misyoner cinayetleri olarak dikkati çeker. Kutsallaştırılan bu misyonerler Hıristiyanlığın Trabzon'da kökleşmesi ve yeni taraftarlar kazanmasında sağlıklarında olduğu kadar ölümlerinden sonra da katkı sağlamaya devam etmişlerdir. Daha sonra ise ilk din tebliğatçılarından Mihail Suriyeli Pontos'ta dini tebliğatla meşgul olduğu sırada perefekt Nonna'nın emri ile denize atılmıştı. Cesedi önce Amasya'ya gömülse de sonradan Konstantinopol'a götürülmüştür.

Roma hükümetini rahatsız eden ordunun, özellikle de sınırları korumakta olan ve "Liminat" adlanan askerlerin Hıristiyanlığa karşı gösterdiği eğilimdi. Bu durumun önünün alınabilmesi için o dönem için en uygun olan söz konusu askerlerin buldukları yerden Pitinut (Dikili/Çandarlı) gibi uzak kalelerde görevlendirilirler.¹⁵ Ancak sivil halkın Hıristiyanlığa karşı eğilimi yoktu. Sürekli gelişme aşamasında olan Hıristiyanlık ciddi bir tehlike olarak algılandığından Pontos'ta Hıristiyanların takibi Lisiniya zamanında da sürdürülmüştür.

Trabzon İmparatorluğu kurulduğu günden itibaren Rum tarafından tanınmıştı. O zaman Kudretli Kommenler Latin İmparatorluğu ile ittifakta idiler ve imparator I. Genrih'ten yardım alıyordular. Ancak bu alâkalar ile ilgili geniş bilgiler çok sonraki dönemlere aittir. A. Brayer, Papanın Trabzon İmparatorluğu ile alâka saklamak isteğinin nedenlerini şöyle sıralar:

1- Trabzon'un coğrafi konumu Katolik Kilisesinin İran, Gürcistan ve Yakın Şark'ta (1258 yılından sonra Mongolların hâkimiyetine geçer) kendi tapınaklarına olanak verirdi.

2- Büyük İtalyan ticaretine kilise yardımının önemi.

3- 1439 yılında yapılan antlaşma sırasında Trabzon'un önemi.

4- Trabzon Türklere karşı savaşta Rumun en yakın müttefiki olabilirdi.¹⁶

Ancak bu faktörler değişik zamanlarda önemli olduklarını göstermişti. Papa, her zaman Yunanistan'a, ilk anda Trabzon kilisesine etki etmeye çalışır, onların Katolikliği kabul etmesini ve Şarkta kendi siyasetinin hayata geçirilmesindeki işlerden yararlanmaya çalışıyordu. Bu istikamet bazen açık bir şekilde bildirilir, bazen de diğer imparatora nasihatlerde bulunmakla hayata geçirilirdi.

IX. yüzyıla ait Georgi Amastrid'e ait rivayette Trabzon'da ev kiliselerinin bulunduğu ve buralarda gizli şekilde dini ayin düzenlendiği ve hatta bu ayinlere episkopların da katılmış oldukları belirtilir.¹⁷ XII. yüzyılda Türkler tarafında ele geçirilen topraklardaki arhieyler Pont bölgelerine göçürülürler. Ancak yine de Trabzon'da Hıristiyanlığın tebliği devam eder. XII. yüzyılda Afin rahibi Varnava ve akrabası Sofroni tarafından Maçka deresinin dik yamacında Sümeli(Meryemana) Manastırı inşa edilir. Trabzon İmparatorluğu'nun üzerinden 100 yıl geçtikten sonra Sümeli Manastırı ziyaret merkezine dönüşür.¹⁸

XI. yüzyılın sonlarına Eugenios manastırında Kutsal Eugenios bayramlarının düzenlenmeye başlaması Hıristiyanlığın yeni bir hamlesi olarak görülebilir. Zira yavaş yavaş diğer dinin inançlar tamamen Hıristiyanlığın hâkimiyeti altına alınmıştı.

VIII. Mihail'in ülkesini Batı'dan gelen tehlikeden korumak için Papalık Kudretli Komnenler ile XIII. yüzyılın ortalarından başlayarak alâkalar kurmaya başlamıştı. Bizans imparatoru buna gönüllü olarak razılık göstermişti. Bu alâkalar sonucunda bir ittifak yapılmış olsa da söz konusu ittifak Başta Bizans olmak üzere diğer Yunan devletlerinde güçlü bir muhalefet ortaya çıkarmıştı. Ancak Mihail Paleolog söz konusu bu ittifakın aleyhinde olan muhaliflere karşı sert ve acımasız bir şekilde karşılık vermişti. Böylece O, Yunanistan'ın doğusundaki eyaletlerde tanınmasına çalışıyordu. Episkopluklar ve papalık arasında olduğu gibi diğer krallar arasında da değişik dini ve siyasi içerikli ittifaklar yapılmaktaydı. Ancak 1274 yılında hiçbir Trabzon episkopu Konstantinopol kilisesinin ittifakını onaylayan şartlara imza atmamıştı. "VIII. Mihail Vlaher Kilisesi'nde 1277 yılında dinin Latin sembolünü kabul ettiğini söyledikten sonra Bizans İmparatorluğu ile olan alâkalar biraz gerginleşti ve Trabzon ittifak aleyhine olan insanların sığınacağı bir yere dönmüştü."¹⁹ Mihail, kafirlerin (*İttifakın aleyhinde olanların*) Trabzon'un temelini koyan Alexios'un yanına kaçtıklarını ve ona Mihail'in kafir olduğunu ve Papaya tabi olduğunu bildirmelerinden şikayet ediyordu. Bu nedenle Trabzon Papa ile ittifaka o kadar da önem vermiyordu.

Kralların statülerinin arttığını belirlemek için onlara atfedilen unvanlarda da değişim yapılmıştı. Georgios 1278 yılında "*imparator*" unvanını kabul etti. Ancak 1280 yılında Trabzon muhalefetinin yardımıyla tahttan uzaklaştırılmıştı. Tebriz yakınlarında Georgios tarafından esir edilmiş ancak bunun Trabzon'da Papa ittifakına karşı olumsuz bakışın değişmemesine etkisi olmamıştı. 1282 yılına kadar Trabzon imparatorları aynı zamanda da "İsa'nın himayesinde gerçek imparator" unvanını taşıyorlardı.

Hıristiyanlığın önü alınamaz şekilde yükselmeye başlaması ve kiliselerin yönetimlere nüfuz etmeye çalışması nedeniyle Lisiy, Haldiya Şehri yakınlarındaki Satala Şehri'nde bir mahkeme kurdurarak dini faaliyetlerin önünü almaya çalışır. Söz konusu bu mahkemede 40 Sevestiya, 45 Nikopol dindarı, Arauraki'den kutsal Yevstratiy ve dört yakın arkadaşı kutsal Avksentiy, Orest, Eugenios ve Mardariy²⁰ idam edilirler. Böylece dini amaçlı toplu yargılama ve cezalandırma başlatılmış olur.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Şarkta misyonerlik güçlenmişti. mesi ile birlikte Papanın dikkatini Pont'a yöneltebilirdi. IV. Nikolay Katolik grupların misyonerlik hareketinin yayılmasına geniş olanaklar oluşturdu. O, 1291 yılında Şarktaki bir takım imparatorlara özel mektuplarda kendilerine iki minoriti – Qulelmo di Keri ve Matteo da Ketin'i gönderdiğini belirtir. Söz konusu bu mektupların gönderildiği yerler arasında Trabzon'da vardır. Çünkü Trabzon'a Asya'daki misyonerlik faaliyetlerinin kapısı gibi bakılıyordu.

O, 15 Ekim 1321 tarihinde yazmış olduğu bir başka mektupla yeniden kiliselerin birliği fikrini ileri sürer ki, bu mektup aynı zamanda minoritler için teminat özelliği taşıyordu. Bir yerde bu durum Trabzon'un Papalık ile alâkalar kurmasının başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Misyonerler hareketinin en aktif zamanı o dönemlerde "DİLENÇİLER TARİKATI" gibi kabul edilirdi. Küçük Asya'da misyonerlik söz konusu dönemlere denk gelmektedir. Misyoner faaliyetlerin aktif bir şekilde yürütülmesine Papa IV. Innokenti destek veriyordu (1243-1254). Minoritler genelde İver, Bolgar, Efiop, Yunan, Suriye, Kuman Alan, Hazar (Kırım Gazariyası), Çerkes, Rusların...vs. topraklarında misyoner faaliyetinde bulunuyordular.

Maçka'daki Meryemana manastırı kutsiyetini gün geçtikçe artırır ve dini bir merkez haline gelir. Rivayeti anlatıma göre Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Lukas'ın ve iki ayrı havarisinin ikonaları ve "Bakire Helen" in (Azize Meryem'in) ikonası Sümela manastırına getirilir. Bu nedenle de XVII. yüzyıl boyunca Sümela Manastırı dini merkez olmuştur. Söz konusu ikonalarından Lukas'ın ikonası Yunanistan'a götürülürken; Bakire Helen'in ikonasını ise 1916-17 yıllarında Trabzon'un Rus işgali zamanı Rusya'ya götürüldüğünü tahmin ediyorum.

Papa siyasetinin taraftarları (savunucuları) Fransiskan ve Dominikan tarikatları idi. Onların Trabzondaki faaliyetleri E. Brayer, J. P. Fallmerayer, J. Richard, G. Matteucci, C. Fedalto....vb. Şark araştırmacılarının yapıtlarında geniş şekilde dile getirilmektedir.²¹

İlk önceleri misyonerlik görevini yerine getiren fransikans ve dominikanlar tarikat mensubu olarak mevcut manastır ve eyalet kiliselerine ait idiler. Ancak onların şehre olan uzaklığı faaliyetleri için engel oluşturuyordu. Bu nedenle manastırların yanısıra ayrıca "loca" adı verilen misyonerliğe destek yerleri oluşturulmaya başlandı. Bu localar zamanla gelişerek sonunda manastıra dönüşüyorlardı. Söz konusu manastır ve localar eyaletlerden uzaktı. Onlar "kustodi" ve "vikariatlara (fransikanslarda)" ya da "dominikan"larda olduğu gibi rahib-pulugrim cemiyetlerine dönüşürdüler.

1292 yılında minoritlerin inzibati kilise merkezi olarak "Trabzon Kustodiyası"nın adından söz edilir. 1314 yılındaki Trabzon Fransikan Manastırı Küçük Asya'nın doğusunun ve Pontosta minoritlerin merkezine dönüşür. Genuya faktoriyasının oluşturulmasıyla birlikte Minoritler de kendilerini göstermeye başlarlar. 1282 yılına kadar şarkta misyonerler için elverişli bir ortam oluşmuştu. Daha sonraki yıllarda "Dilenciler Tarikati" için İlhanlıların arazilerinde bazı zorluklar ortaya çıkmaya başladı. Misyonerlerin faaliyetleri 1318 yılında Papanın fermanı ile İran'da, Sultaniye'de metropoliyanın oluşmasından sonra bu kadar kolaylaşmıştı. Bununla birlikte 3 fransikan (Ankondan Monaldus, Firmodan Fransisk ve Milandan Antonii) Arsing(Erzincan)da cezalandırılmışlardı. Bu da İlhanlıların katolik kilisesine karşı tutumunun değiştiğine dair bir işaret olarak görülebilirdi.

XIII. yüzyılın ortalarında Papa ile Trabzon arasında ittifakın yapılmış ve misyonerlerin rahat hareket edebilmeleri için uygun bir ortam oluşturulmuştu. XIV.

yüzyılda Trabzon’da siyasi durumun karışık olması dahi minoritlerin buradaki aktif faaliyetleri için engel oluşturmuyordu. Katolik rahiplerinin misyoner hareketlerini takdir eden Papa IV. Nikolas, 3 Eylül 1288 tarihinde “HATİP KARDEŞLER”e büyük tavizler verdi. Papa, 15.X.1321 ve 1329 tarihlerini taşıyan mektuplarında yeniden kiliseler birliğinin oluşturulması teklifinde bulunur. IV. Nikonti(1243–1254) 24.11.1245 tarihinde Şark’a yollanan misyonerlere tavizler ve teminat veren parayla destek oldu. Papa, ittifaklar, teşkilatlanmalar ve siyasi desteklerle Gürcistan, Bizans, Trabzon imparatorluklarının arazilerinde Katolik dini görüşlerinin yayılması için şartların oluşturulmasına çalışıyordu. Trabzon ise Papalığın Şark siyasetini hayata geçirmek için önemli olup, aynı zamanda misyonerlerin kısa sürede güvenli şekilde Şarka gidip gelmelerini sağlayabilen bir üs konumunda idi. Papalığın bu düşüncelerinin hayata geçirilmesinde Fransiskan ve Dominiko ordenleri asıl rolü oynuyordu ki, onların Trabzon’daki faaliyetleri konusunda A. Brayer, G. Matteucci, J. C. Fedalto, araştırmalarında pek çok değerli bilgi vardı.²²

Misyonerlerin manastırlarda barınıyor ve orada hazırlanıyorlardı. Trabzon misyonerlerin himaye gördükleri bir merkez olarak görüldüğü sürece buraya gelmeye devam ettiler. Misyonerlerin yanı sıra Fransiskanlar için de Trabzon cazibe merkeziydi. XIV. yüzyılın yirmili yıllarında Samsun’un yanı sıra Trabzon’da da manastırları vardı.

XIV. yüzyılın öncelerinden başlayarak Trabzon İmparatorluğu’ndaki kiliseler ile dünya kiliseler birliği arasında sürekli bir çekişme ve huzursuzluk yaşanmaya başladı. Ancak buna rağmen zorunlu olarak da olsa Trabzon kiliseleri dünya kiliseler birliği ile olan alâkalarını devam ettirmiştir. Hatta Trabzon baş keşişleri o dönemde en yüksek rütbe olan “en kutsal / mukaddes” rütbesiyle ödüllendirilmişlerdi. Böylece dini bir merkez konumuna sokulan Trabzon kiliselerinin önemini daha da artırmış oluyordu.

Söz konusu dönemlerde şark ticari bakımdan bir cazibe merkezi durumunda idi. Avrupa’dan getirilen mallar Trabzon üzerinden Şark ve Ortadoğu’ya taşınırken; Şarktan getirilen koku ve baharat, ipek kumaşlar da aynı yolu ters istikamette kat etmek suretiyle Avrupa’ya taşınyordu. Bu nedenle Şark’a giden misyonerler asıl işlerini bırakıp ticaretle meşgul oluyordular. Bu durum Papalığın görmek istediği işlerin aksamasına hatta bazen karşı bir tutum sergilenmesine neden olduğundan 1375 yılında ise Şark’ta misyoner hareketini güçlendirmek için Papa XI. Grigori misyonerlerin ticaretle meşgul olmalarını yasaklamıştı. Ancak her şekilde Trabzon Avrupa ve Asya arasında ticari bir kesişme noktası konumunda idi. Bu durum Trabzon’un misyonerler için cazibe merkezi olmasına neden oluyordu.

Söz konusu dönemlerde Trabzon’un Ganita mahallesinde Kutsal Margariti, Bakırcılar çarşısında Kutsal Hristofora, Ganita mahallesinde Santa Kroce(1319) ve Taşbaşı’nda Kutsal Elevationa Kilisesi gibi birçok Latin ve Venedik kilisesi mevcuttu. Bu nedenle aktif şekilde ticari faaliyetlerde bulunan Genuya ve Venedikliler kendi dini inançlarını yerine getirebilmek için Trabzon’da kiliseler

oluşturma girişiminde bulunurlar ve bunun sonucunda da 1319 yılında II. Alexios Venediklilerin kendi kiliselerini açma ve din adamlarının burada hizmet verebilmelerine izin verir. XIV. yüzyılın 20–30. yıllarında Trabzon’da Latin Episkopluğu yoktu. Ancak Katolik Kilise Enstitüsü hızlı bir şekilde geliyordu Bu nedenle söz konusu kiliselerin 1364 ve 1367 yıllarına ait hrisovullar Alexios tarafından da onaylanmıştı. Genuyalılar meseleyi daha güvenli ve işlek hale getirmek için devrin yöneticileri ile sıkı bağlar oluşturmuşlardı. Trabzon’da ticari faaliyetlerin er geçen gün daha da artması yabancılar için oldukça kazancın artması anlamına geliyordu. Bu nedenle Trabzon’a gelen yabancı ticaret gemileri şehirde kalmanın çarelerini arıyorlardı. Trabzon yönetimi bu ticaret nedeniyle hatırı sayılır bir kazanç elde ediyordu. Trabzon krallarının Papalıkla sıkı ilişki kurarak aynı zamanda dini bir misyona sahip olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Bu nedenle şehre gelen yabancı gemilerin Trabzon metropolitine ya da kilisesine bir çan getirilmesi ananevi bir hale getirilmişti. Hatta III. Alexios’un ricasıyla kendisine tutarı 100 dukata olan iki çan gönderirler. Ayıca 1368 yılında III. Alexios’a hediye olarak 320 dukat değerinde (kule çanları) gönderilir.²³ Krallara çan gönderme işi ananevi bir hale getirilmişti. 1332 yılında “Yeni Karadeniz Kilise Eyaleti” ortaya çıkar. Trabzon da buraya dahil olarak Katolik episkopluğunun Karadeniz’deki merkezi haline gelir. Antony, Matfey, VI. Kliment Kambre Trabzon episkopu olarak görev yaparlar.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Şarkta misyonerliğin güçlendiği görülür. Bu durum Papanın Şarka yönelmesine neden olmuştu. 3 Eylül 1288 tarihinde IV. Nikolay Katolik grupların misyonerlik hareketinin yayılmasına geniş olanaklar oluşturan rahip-vaizlere geniş ayrıcalıklar vermişti. Tüm bu gelişmelere rağmen yine de Trabzon Katoliklerin en az yaşadığı coğrafya olmuştur.

XIV. Lui zamanında İstanbul’da Fransız Büyükelçiliği himayesinde Cizvit ve Fransikan misyonerler ortaya çıkar ve işe önce gayrimüslim vatandaşlardan başlarlar ve onları Amerikan Protestan misyonerleri takip eder. Söz konusu misyonerler gerekli eğitim ve desteği arkalarına alarak Şarka doğru hareket ediyorlardı ki, şüphesiz onlar da kendilerinden öncekiler gibi Trabzon’un cazibeli çekiminden uzakta olamazlardı. Papalık Trabzon ile daima güçlü bağlar oluşturma gayretinde olmuştur. Özellikle de XV. yüzyılın 30. yıllarında bu ilişkiler yüksek bir düzeye çıkarılmıştı. Hatta 1433 yılında Papa birlik oluşturmak için Trabzon imparatoruna başvurur. Trabzon’unun birliği kabul etmesi durumunda da İran ve Anadolu misyonerlerin faaliyetleri için yeni olanaklar oluşturacaktı. Çünkü Papa bu arazilerde Provaslav Kiliselerinin üstünlüğünü görüyordu.

Trabzon İmparatorluğu’nun bu birlikle ne gibi ilgisi olduğu meraklı bir konudur. Fallmerayer’in kayıtlarına göre Paleologlar bazı güçlü Komnenlerde Türk tehlikesine karşı mücadelede Batı’ya güvenmek istiyorlardı. O zaman asıl mesele Trabzon ve Bizans kiliseleri arsında güçlü bir birlik(Uniya) kurmaktı. Trabzon Kilisesi Konstantinopol patriarhında saygın bir yer tutuyordu. 1486 yılında Trabzon’da ticari ağırlığını iyice hissettiren Venedikliler Hristiyanlığın yayılmasında da etkili idiler. Öyle ki söz konusu yıllarda Trabzon’da yaşamakta olan toplam 5549 Hristiyan vatandaşın %0.19’u Venedikliydi.²⁴

Genelde olarak bakıldığında Trabzon temsilcileri dış baskılara maruz kalarak şartları kabul etmişlerdir. Bu nedenle Trabzon'da birliğin hayata geçirilmesiyle yönetimi elinde tutanların yanı sıra kilise de meraklanmıyordu. Hatta kabul edilmişinden sonra ise Vazelon Manastırı'nın rahibi, Latinus adında deccalın sembolü olan 666 rakamının olduğunu gösterirken; aynı zamanda bu durum Osmanlı seferine karşı büyük bir başarı olarak görülüyordu.

Trabzon metropoliti Yunan ve Latin komisyonlarının gizli toplantısına katılanlar arasında idi. Trabzon metropolitinin bütün hareketlerinden anlaşıldığına göre Trabzon metropolitinin birliğin sonunda Katolik nazariyesini kabul etmeye hiçbir arzusu olmadığını göstermiştir.

Ortak bir birliğin oluşturulması için Konstantinopol'da bir toplantı düzenlenir. Söz konusu bu toplantıya imparatorun temsilcisi Ioann Makroduka da katılmış ve O'na özel bir saygı gösterilmişti. Daha sonra da O, Hıristiyan Şarkı'n (*Trabzon, Gürcistan ve Valahiya*) ilk temsilcisi gibi hatırlanacaktır.

Grikori Korsanego Trabzon arhiyeri hesap edilirdi. Bu nedenle de XV. yüzyılın 30. yıllarından son 50. yıllarına kadar Katolik Kilisesi'ne Trabzon'daki münasebeti gösterirdi. Konstantinopol'un dağılmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun tehlikesinden korkuya kapılan Papa Trabzon'a karşı daha dikkatli bakmaya başlar. O sırada ise Kudretli Kommenler Devleti, Küçük Asya'da Osmanlılara karşı ittifak yapmaya öncülük etmek için oldukça arzulu idi.

Bazı uluslar arası belirsiz durumlarda Papalar defalarca misyonerler vasıtasıyla Şark hükümdarlarıyla görüşmeler yapmaya çalışıyorlardı. Böylece misyonerler aynı zamanda siyasi bir misyonu da yerine getirmiş oluyorlardı. Minorit Ludovniko Papa'nın aradığı siyaseti ve Şark'taki durumu bilmekte olsa da Papa'nın Trabzon asıllı kardinali olan Bessarion durumu daha da iyi biliyordu. Bu nedenle O'nun konuyla ilgili notları²⁵ oldukça önemlidir.

Pius'un kendisi her yönüyle yetenekli bir insandı. O, hem yazar, hem şair ve Pont'ta tek hümanist siyasetçi gibi değil, aynı zamanda da alim gibi faaliyet gösterirdi. Trabzon'un Türklerin eline geçmesiyle Trabzon'da her şeyin değişmesine paralel olarak dini durum da gözden geçirilmiş, neticede Müslümanlık şehrin hakim inancı olarak tescil edilmişti. Papa, Pius'un Trabzon İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra II. Mehmet'e yazmış olduğu mektupta başka bir hava görülür. O, mektubunda Türklerin yiğitliğinin hiçbir millette görülmediğini, Türklerin hiçbir millette bulunmayan bir ruh gücüne sahip olduklarını belirttikten sonra Sultanı Hıristiyanlığı kabul etmeye çağırarak, O'nun İtalya'ya saldırmasını önlemeye çalışır.

Böylece XIV. yüzyıla kadar Papa kiliseler birliğinin tebliği ile yetiniyordu. O, Trabzon hükümdarı Kudretli Kommenler'in imparatorluk arazisinde, Şark'ta Katolikliği yaymak için misyoner hareketine izin almayı başarır. Böylece Trabzon hükümdarının kendi arazisinde misyonerliğin yayılmasına engel olmamıştı. Sonradan Trabzon'daki İtalyan ticaret merkezleri genişleyince Papa Trabzon'a daha farklı bakmaya başlar. Bunun sonucunda da Trabzon'da Katolik yepiskopluğu

oluşturulur. Böylece burada Fransikan ve dominikan misyonerlerinin faaliyetleri için geniş olanaklar yaratılmış olur.

XV. yüzyılın 30. yıllarında Trabzon İmparatorluğu ile sıkı alâkalar yaratan Papa Dünya kiliseler birliğinin oluşturulması için düzenlenecek olan Dünya Kurultayı'na Trabzon'dan da bir temsilçi davet eder. IV. Eugenios kendi legatına gönderdiği mektubunda Trabzonun söz konusu kurultaya katılacak olmasının çok önemli oluşunu belirttikten sonra "Trabzon imparatoru ve mahiyetindekilerin İsa Peygamber'in huzurundaki sevimli insanlar olduğunu belirtir. Böylece Trabzon imparatorlarına kutsal bir kimlik oluşturur.

Rumların Trabzon'daki en büyük dini otoritesi "metropolit" Ermenilerin ve Katoliklerin ki ise "Murahhasa" idi. Bu milletlerin idari işlerini ise "kethüda" yürütmektedir. 1798 yılında Trabzon metropolitinin ölümü üzerine yerine 23 Mart 1798 yılında Bartinos atanır.²⁶ XVII. yüzyılda Kemer kaya'daki Rum Koleji yaptırılarak misyonerlik faaliyetine hız kazandırılır. 1898 yılında aynı yerde yeniden inşa (şimdiki Kanuni Anadolu Lisesi binası) edilir. Söz konusu bu okul 383 ilkökul, 298 ortaokul ve 126 lise kısmı olmak üzere toplam 782 öğrenci ile birlikte 1902 yılında öğretime başlar. Kemer kaya Rum Koleji aynı zamanda Pontus orijinli okul öğretmenlerinin staj yaptıkları bir talimat gah niteliğindedir.²⁷

1820 yılında İzmir'e ayak basan Amerikan misyonerleri American Board menşe itibariyle Protestan olmakla beraber, çalışmalarında mezhep farkı gözetmemektedir. Cemiyet mensuplarından Jonas King, Joseph Wolf ve Pliny Fisk kuvvetli bir şebeke meydana getirirler. Jonas King, Yunanistan'a giderek Yunan kilisesine bir hayatiyet kazandırmak için çalışır. Henüz İstiklalini kazanmış bir memlekette kurduğu Evanjelik kiliseyi hükümete resmen tanıtmayı başarır. Yine aynı cemiyet misyonerleri 1832 yılında İstanbul'da birleşerek Diyarbakır, Bursa, Kayseri, Erzurum, Harput, Maraş, Sivas, Tokat ve Trabzon'da Ermeni milli kilisesinin kurulmasına çalıştılar.²⁸ 1835 yılı Trabzon'da Amerikan Board misyonerlerinin boy gösterdiği bir yıl olur. Söz konusu tarihlere ilk Amerikan misyoneri Thomas P. Johnson misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere Trabzon'a yerleşir.²⁹

Amerikan Protestan misyonerleri ilk anda Trabzon'da dini bir amaçla Ermenileri eğitmeye başlarlar. 1830'lu yıllarda Meryemana Manastırı oldukça dikkat çeken bir dini merkez durumunda idi. Bunun yanı sıra aynı zamanda da Ortodoks mezhebinden olanların sürgün edildikleri bir yer olmasına rağmen aynı zamanda Katolik Ermenilerin de sürgün yeri olarak bilinmektedir.

Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon'da boy gösterdiği 1835 yılı oldukça önemlidir. Onlar Kafkasya, İran ve hatta Orta Asya'ya açılım için Trabzon'u üs seçerler. Böylece 1835 baharında Trabzon'da Amerikan misyoner istasyonu resmen kurulmuş olur.³⁰ Daha sonra Amerikan Board'a mensup Papaz Parlmalce Trabzon'da Protestan Ermeniler için biri erkek ve diğeri de kız öğrenciler için iki ilkökul açar. Bu okullara devam edenler çoğullukla Protestan Ermeni ve Rum cemaatlerine bağlı öğrencilerdi. Rumcada uzmanlaşmış yeni bir misyoner, Papaz Parlmalce bu misyoner çalışmalarına katkıda bulunmak için 1885'e doğru

Trabzon'a gelir. Misyonerler, ilk değerlendirmeleri sonucu Müslüman ve Yahudi toplulukları üzerinde etkili olamayacaklarına karar vererek, faaliyetlerini Ermeni ve Rum topluluklarına yöneltirler.³¹ Bir süre sonra da Trabzon'daki Amerikan misyonerlerine Justin Perkins, Smith ve Dwight katılırlar. Ancak söz konusu bu Amerikan misyonerleri yöre insanının geleneksel değer yargılarına bağlı oluşu ve muhafazakârlığı sonucunda umulduğu şekilde bir başarı gösterememiş olsalar da bu amaçlarından asla vazgeçmemişlerdir.

Amerika hedefine ulaşabilmek için eğitim ve kültür işlerine ağırlık vermiş ve 1865 yılında Trabzon'da Mösyö Palmer tarafından İlköğretim derecesinde Amerikan Okulu açılmış, ancak daha sonraki yıllarda Trabzon'daki Amerikan okullarının sayısı üçe yükselmiştir. Böylece bir yandan kendilerine yandaş misyoner ya da ajanlar yetiştirerek askeri ve ekonomik çıkarlarının sağlam temellere dayandırılmasına çalışmışlardır.³²

Tanzimat hareketi ile birlikte misyonerliğin siyasi bir içerik almaya başladığı görülür. Bilhassa Protestanlığın tebliği aynı zamanda siyasi amaç içermeye başladığı şeklindeki görüşler de vardır. Bu siyasi olgu sonradan Pontusçu bir siyasi anlayışa dönüşecektir.

Osmanlı topraklarında misyonerliğin ilk olarak Protestan mezhebini benimseyen bir kuruluşun 15 Ocak 1830 tarihinde "*Board Commissioners Foreign Missions*" tarafından başlatıldığı ve din eğitimi ve sağlık hizmetleri konularında faaliyet gösterdiği; bünyesindeki Protestan kilisesi ve Kitab-ı Mukaddes (Bible House) şirketi aracılığıyla Protestanlığın yayılması için uğraş verdiği bilinmektedir. Söz konusu teşkilatın kurulmasıyla birlikte ilk olarak misyonerlik görevini Pliny Fisk ve Levi Parsons üstlendiklerini, söz konusu kurum adına çalışan misyonerlere 1833 yılında "Bu mukaddes ve va'd edilmiş topraklar(Anadolu) silahsız yine haçlı seferleri ile Türkleri İslâmiyet'ten kopararak geri alınacaktır" talimatı gönderilmiştir. Misyoner gönüllülerin bu talimata göre çalışmaları gerektiğinin özellikle altı çizilir. 1800'lü yılların başlarında Amerikalılar Harput, Tarsus, İzmir, İstanbul ve Merzifon'da kolejler kurmak suretiyle Türkiye'de misyoner çalışmalarını resmen başlatmışlardır. 1830'lu yıllarda ABD ile imzalanan Seyrisefain ve Ticaret Antlaşmasının sonrasında Amerika tarafından İstanbul (1830), İzmir(1825-1833) ve Bursa(1848)'nin yanı sıra 1835 yılında Trabzon'da bir misyoner teşkilatının kurulması teşvik edilmiş ve ABCFM'in istasyonu kurulmuştur.³³ Trabzon'daki istasyonda söz konusu yılda 2 Amerikalı ve 11 yerli misyoner çalışmakta idi.³⁴

Kayıtlardan anlaşıldığına göre 1830 yılında American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)'un emri doğrultusunda Eli Smith ve H. G. Otis Dwight adlı misyonerlerin Anadolu'daki bir çok şehrin yanında Trabzon'u da ziyaret ettiklerini görmekteyiz. Aynı yılda Trabzon'da Gregoryan Ermeni Cemaatine yönelik bir Katolik mektep açılmış olması ilginçtir. Bu mektepte 8 öğretmen ve 320 kız öğrenci bulunmakta idi. Söz konusu yıllarda bir takı Emeniler Katolik mezhebine geçmesi için misyonerlik çalışmalarına maruz kalırlar ve buna Ermeniler karşı çıkarlar. İstanbul başta olmak üzere Trabzon gibi, Ermen nüfusu

barındıran yerler de karşı çıkarlar. İki mezhep taraftarları arasındaki tartışmalar yüzünden konu gittikçe bir asayiş ve güvenlik meselesi haline almaya başlar. Emeni patrikhanesinin talebi üzerine 1835’de mezhep değişikliğinin yasaklanması yoluna gidilir.³⁵ Yine Ermeniler tarafından 1848 yılında ise ikinci Roman Katolik kız mektebinin kurulmuş olduğu belirtilir Freres des Ecoles Chretiennes’in açtığı bu parasız okulda Ermenice dersleri de verilmekteydi. Ancak bu okulun bir müddet sonra dağılması üzerine, buradaki Gregoryan Ermeni çocukları kendi cemaat okullarına geçtiler.

1839’daki Tanzimat Fermanının gayri Müslimlere tanıdığı haklardan yararlanarak ABD, Fransa, İngiltere’nin de desteğini alan Yunanistan misyonerlik çalışmalarının seyrini değiştirerek “Pontus’çuluk” kavramını dünya siyasi gündemine sokmuştur.

XIX. yüzyılda Trabzon yöresinde Ermeniler arasında Gregoryen ve Katolik olma mücadelesinde mezhep kavgaları meydana gelmesi üzerine Osmanlı hükümeti Trabzon valisine bir yazı göndererek bunun önlenmesini istemiştir. Bunun üzerine 1855 yılında Ermeni patrikliği dahilinde olan ancak ayrı ayrı yönetilmekte olan Trabzon ve Anderyas karyesi marhasarlıklarının bir birine yakın olmaları nedeniyle Trabzon Eyâleti Marhasarlığı altında birleştirilmiş ve bu göreve Mesrob Rahip getirilmiştir.³⁶ Ancak bu durum Ermeniler için yeterli görülmemekle bir takım gerekçeler ile yeni kiliselerin yapımı için girişimlerde bulunulur ve bu girişimlerin sonucunda Trabzon’da Ermeni kilisesi yapımı için izin alınır. İzin sonrası Trabzon’da Ermeni İnas Mektebi ve papaz evinin genişletilmesi Şurayı Devletçe üstlenilmesi uygun görülmüştür.³⁷ Trabzon’da oluşturulan Ermeni potansiyeli karşısında Amerika’dan Trabzon’a gelen birkaç papaz Berber Makdis’in yardımıyla Ermenileri ve ahaliyi Protestan yapmaya çalışmışlar ancak Trabzon’daki Ermeni ruhban ve rahipleri bundan rahatsız olmaları üzerine ortaya çıkan kargaşa nedeniyle Berber Makdis İstanbul’a gönderilmiş, İngiltere’nin Trabzon konsolos vekili kendisine sahip çıkmıştır.³⁸ O yıllarda İngilizlerin Trabzon konsolosu Longwort ve İngiliz misyoneri Palmer Trabzon’da güçlü bir dini misyon oluşturmak için var güçleri ile çalışmakta idiler. Musa Şaşmaz konu ile ilgili ilginç tespitlerde bulunarak şöyle diyor: “Ermeniler diğer azınlıklardan farklı idi. Ermeniler az sayıdaki Protestan Ermeniler bir kenara bırakılırsa, Gregoryan Roman Katolik olmak üzere başlıca iki millet ya da mezhebe ayrılmışlardı. Her mezhep kendisine ait bir piskoposa sahipti. Bu piskoposun hakimiyet alanı, Gregoryanlar için Bafra hariç bütün Trabzon Vilayeti’ni kapsamakta idi. 1864 yılında Romen Katolik Ermeni kadınlarına Trabzon’da okul açılır ve bu okulda 103 kız öğrenci, yedi rahibe öğretmenden eğitim almaya başlar. Okulun masraflarının bir kısmı Trabzon’daki Roman Katolik Ermeni Cemaati tarafından karşılanmaktaydı.³⁹

Trabzon İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti’ye göre, 1885’te üç manastır da içerisinde olmak üzere Trabzon sancağında, Rumlara ait toplam 145 okul, 187 öğretmen ve 8.478 öğrenci mevcuttu. Yabancı azınlıkların dini eğitim ve propagandaya ciddi bir eğilim gösterdikleri bilinmektedir. Bu meyanda yapılan çalışmaların yasal zemine oturtulması gayretine gidilerek 1888–1897 tarihleri arasında kendi dini tebligatlarını yapacak kurumlar olan azınlık okulu için ruhsat

almışlardır. Amerika'nın Sivas Konsolosu Jewett'in Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerlerinin zor şartlar yaşadığına dair 10 Mart 1888 yılında verdiği rapor doğrultusunda durum hakkında bilgisine başvuru alanlar arasında Trabzon'daki ABCFM misyonerleri de vardır.

1902 ve 1905 tarihli Maarif Salnamelerine göre (1899–1903 yılları itibariyle) Trabzon Merkez Sancağındaki Rum ve Ermenilere ait eğitim kurumları şunlardır:

Ermeni Lisan Mektebi “Rüşdiye” (17 erkek)

Ermeni Katolik Mekitarist Rüşdiyesi (102 erkek)

Ermeni Katolik Mekitarist Kız Rüşdiyesi (72 kız) Albayrak okulun öğrenci sayısını 86 olarak verir.⁴⁰

Metropolithaneye bağlı olan Rum okulları ise:

Ortodoks Rum Rüşdiyesi (181 erkek)

Ortodoks Rum Kız Rüşdiyesi (81 kız)

Ortodoks Rum Kız Rüşdiyesi (85 kız)

Bunlardan başka ayrıca Trabzon'da Metropolit haneye bağlı altı Rum Ortodoks rüşdiyesi mevcut olup burada 255 erkek öğrenci bulunuyordu. Bu sayı 1905 yılı salnamesinde 271 olarak verilmektedir. Ve Akçaabat kazasındaki dört Ortodoks Rum rüştiyesinde 174 öğrenci öğrenim görüyordu. Birkaç yıl sonra rüştiyenin öğrenci sayısı 192'ye ulaşmıştı.

1839'daki Tanzimat Fermanının gayri Müslimlere tanıdığı haklardan yararlanarak ABD, Fransa, İngiltere'nin de desteğini alan Yunanistan misyonerlik çalışmalarının seyrini değiştirerek “Pontus'çuluk” kavramını dünya siyasi gündemine sokmuştur. Artık 1839'tarihten itibaren Karadeniz bölgesinde, o cümleden Trabzon ve havalisinde bu terminoloji siyasi bir kavram olarak kullanılırken aynı zamanda bu şer çalışmanın maskelenmesi için üzeri dini tebligat (misyonerlik)söylencesiyle miğferleşmiştir. Söz konusu kavramı da haklı kılabilmek için Kara rengi olan deniz, misafir sevmeyen deniz gibi bir takım yakıştırmaları da ihmal etmemişlerdir. Halbuki “*Pont*” sözcüğü milattan önce 520 yılında İranlı Mihridat'ın Amasya merkez olmak üzere Yozgat, Muş, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Çorum, Tokat ve Sivas coğrafyasını çevreleyen coğrafi arazide kurmuş olduğu “Pont Satraplığı”nın resmi adı olup, Milattan 400 yıl önce Amasya'da oturan İranlı vali Mihridat kendi başına buyruk bir yaşantı içinde ve Yunan kültürünün etkisi altında Pontus Helenizm'inin yayılıp yerleşmesine meydan vermiştir.⁴¹ Söz konusu bu devletin bayrağı da ay yıldız şeklindedir.⁴² Sözcüğün Yunanca deniz anlamına geldiği söylene de S. Berberakis “Pontus” sözcüğünün günümüz Yunancasında “Karadenizli kişi, aptal, geri zekalı anlamlarına geldiğini belirtir.”⁴³ 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra da Pontusculuk söyleminin yerini Yunanlılık konusu almıştır.⁴⁴ Daha sonra da Doğu Romanın kısaltılmış ifadesinin etnik bir terim olarak istismar için “Rum” şeklinde Yunanistan tarafından kullanıldığını görüyoruz ki, tarihte hiçbir zaman Rum adlı bir millet ve devlet yoktur. Kaldı ki Yunanlılar mübadele sonucu Karadeniz yöresinden Yunanistan'a göç eden Karadenizlileri kendilerinden hiçbir

zaman Yunanlı görmedikleri gibi aynı zamanda Yunanlılar da Anadolu'dan mübadele ile Yunanistan'a göç edenleri daima kendilerinden uzak tutarak Anadolu Rumu diye ifade etmişlerdir. Ancak her fırsattı Rumların Yunan asıllı olduklarını ima etmeleri siyasal bir düşüncenin ürünüdür.

1865 yılında Mösyö Palmer tarafından İlköğretim derecesinde Amerikan Okulu açılmış, ancak daha sonraki yıllarda Trabzon'daki Amerikan okullarının sayısı üçe yükselmişti.

Manastırdan sorumlu din adamlarının mevcut pozisyonlarından endişeye düşmeleriyle birlikte kendilerine güven sağlayacağını düşündükleri her yola başvurdukları görülmektedir. Bu meyanda meryemana manastırı rahibinin dönemin padişahına bir miktar tere yağ hediye göndermek istedikleri ve dönemin valisi Selim Sırrı'nın Meryemana Manastırı'nın eski devirlerden kalma bir yer olduğu bahisle bu hediyenin padişah tarafından kabulünü arz ettiğini gösteren bir mektup arşivlerde vardır.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğunun Fransa'ya verdiği kapitülasyonlar ile birlikte Fransa Katoliklerin, hatta Osmanlı İmparatorluğunda yaşamakta olan bütün Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmek için ciddi adımlar atar. Yetimhane ve ilkokul düzeyindeki misyoner okulları üzerindeki faaliyetlerini sürdürmekte olan Notre Dame de Sion Rahibeleri İstanbul dışına da çalışmalarını taşıyarak Trabzon'da da faaliyete başlarlar.⁴⁶ Bir Fransız misyoneri ise 1875'de Uzun sokak'ta Fransız Sen Greguvar Okulu (ilkokul ve rüştiye derecesinde) açılır ve bir süre faaliyette bulunduktan sonra Cumhuriyet döneminde Ticaret Lisesi olarak kullanılmışsa da sonra yıkılmıştır. Sonradan açılan Fransız kız okulunun binası (Yavuz Selim İlkokulu) da Fransız Sörlük Mektebi ilkokul haline getirilmişti. Albayrak söz konusu dönemde Fransa'nın o dönemdeki misyoner faaliyetlerinin esperisini kavrayamamış Trabzon'un ileri gelen bir kısım ailelerinin çocuklarını bu okulda okuttuklarını belirtir.⁴⁷

İngiliz Konsolosu Alfred Billiotti, Trabzon'da görev yapan Freres des Ecoles Chretiennes misyonerlerinin 1881'de Trabzon'da parasız bir okul kurduklarını ve kurucu misyonerlerinden beşinin 1885'te bu okulda çalışmakta olduğunu belirtmektedir. Okulda 1899'da 117 öğrenci, 1903'te ise 121 öğrenci bulunuyordu. 1875 yılında ise Trabzon'da bir Fransız misyoner okulu açılır.⁴⁸ 1900'lü yıllarda misyoner okullarının Müslümanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve bu nedenle Bursa, Konya, Ankara, Trabzon, Şam, Halep bu merkezlerdeki Osmanlı eğitim kurumlarının iyileştirilmesi kararı alınır.

İşte Trabzon'da bu denli örgütlenen yabancı azınlıklar kurmuş oldukları bu okullardan dil ve kültürden daha ziyade misyonerlik faaliyetlerine yer vermiş oldukları bilinmektedir. Söz konusu azınlık okullarından Fransızların kurmuş oldukları okullar Türkleri Hıristiyanlaştırmaya yönelikken; diğer azınlık okulları ise Protestan okullarıdır.

NOTLAR

- 1- Meydan Larousse, C.IX, s. 843.
- 2- *Adnan Odabaş*, Dikkat Misyoner Geliyor, İstanbul 2005,126–127.
- 3- *Uygur Koçabaşoğlu*, Anadou'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, Ankara 2000, s.13.
- 4-*Odabaş*, 2005, 140.
- 5- Sergei Rudolphovich Mintslov, Trabzonskoy Voennyı Listok, Trabzon 1917, s.113.
- 6- Eusebius Werke. Bd.I, 1,: Über das Leben des Kaisers Konstantin / Hrsg. F., Winkelman, Berlin 1975, s.C.II, s. 47. 12-14.
- 7- *Theodoros Anagnostes* Kirchengeschichte / Hrsg. von. G. C. Hansen, 2te Aufl, Berlin 1995, s. 134.
- 8- *Kesariya'da Prokopiy*. Farslarla Savaş; Vandallarla Savaş. Gizli Tarih / “terc. A. A. Chekalovundur”. M. 1993, s.48.
- 9- *Bryer A.- Winfield S.*, The Byzantine Monuments...s.182; 331.
- 10- *Lampsides O.*, ‘Αγιος Ευγένιος ο πολιούχος...Σ. 9-100.; *Ioanneses Skylitzes Continuatus*. ‘Η συνέχεια της Χρονογραφίας του ‘Ιωάννου Εκυλίτζη / Ed. E. Tsolakes, Thessaloniki 1968, s. 117. 13–14
- 11- *Chrysanthos*, ‘Εκκλησία...s.113.
- 12- *Fyodor İvanoviç Uspenski*, Ocerki iz İstorii Trapezuntskoy İmperii, Leningrad 1929, s. 12-13 {Türkçesi, için bk. Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar), E. Uzun, Trabzon 2003, s. 20-21}; “1917 Yılıının Yazında Trabzon'da Yapılan İşler Hakkında Hesabat”, İzvestiya Russiya Akademi Nauk, Petrograd 1918, s. 207-210. (Türkçesi için bk. Enver Uzun, Mortaka, Trabzon 2008, S.10, s. 93-102 // S. 11, s.128-134.); E. Uzun, Rus Hesabatlarında Trabzon 1916-1917, Trabzon 2009.
- 13- *A. Brayer*, Trabzon and Rome // AΠ. 1964, C. 26, s.296–297.
- 14- *Mace-Scaron*, Trapezunta, İstanbul. 1994, s.21.
- 15- *Lampsides O.*, Αγιος Ευγένιος ο πολιούχος... s. 57–58.
- 16- *Bryer*,1964, 290.
- 17- *Vasilevski V. G.*, Rus-Bizans Araştırmaları, “Georgi Amastridski Hakkında Rivayetler, s. XXXVII.
- 18- *Bryer A.*, The Pilgrim Monastery of Sumela as an econmic paradigm // XXe Congrès Int.des Etudes Byzantines. Pré-Actes. II. Tables rondes, Paris 2001, s. 90–91.
- 19- *Wadding L.*, Annales minorum, Roma, 1733-1735, C.VI, s.66-67.
- 20- *Halkin F.*, Saints de Byzance et du Proche-Orient. Seize textes grecs inédits, Genève 1986, s. 133- 144.
- 21- Bk. *E. Brayer*, The Grand Komnenos and the Great Khan at karakorum in 1246 // Res Orientales VI Itinéraires d'Orient. Hommaes à Claude Cahen, Leuven 1994; *Jakob Philip Fallmerayer*, Doğu'dan Fragmanlar, (çev. H. Salihoğlu), Ankara 2002; *J. Richard*, Luis de Bologne, patriarche 'Antioche, et la politique bourguignonne envers les états de la Méterranée Orientale // İdem., Cosés, missionnaires et voyageurs: les perspectives orientales du monde latin médiéval, London: Vororum Reprints 1983, No. XXI; *G. Matteucci*, La missione Francescana di Constantinopol, Frenze 1971; *C. Fedalto*, Hirschia Ecclesiastica Orientalis I. Patriarchatus Constantinopolitanus, Padova 1988.
- 22- *Bryer*, 1964; *G. Matteucci*, La MissioneFrances di Consontinopoli, Frenze 1971; *J. C. Fedalto*, Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. I. Patriarchatus Consontinopolitanus, Padova 1988; Yine onun, La Chiesa Latina in Oriente. 2a ed. Vol. I-2, Bologna 1981.

- 23- ASV, SM, XXXI, f.104 g (RS, No. 427)- 21 / VII 1364. // ASV, SM, XXXII, f. 133g (RS, No. 466)- 10 / VII 1368).
- 24- *Enver Uzun*, Trabzon-İtalya Ticaret Alâkaları, “Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25–26 Mayıs 2005), Karadeniz Tarihi Sempozyumu, “KTÜ. Yay.”, Trabzon 2007, C.I, s. 93.
- 25- *Bessarinos.*, ‘Ο “Εἰς Τραπεζοῦντα” Λόγος τοῦ Βησσαρίωνος / Ekd. Lampsides // ΑΠ. 1984. C. 39.
- 26- *Abdullah Saydam*, Trabzon’da Cemaatler Arası İlişkiler ve Din Değişme Olayları (1794–1850), Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 2005, S.154, s. 83.
- 27- *Hüseyin Albayrak*, Trabzon Milli Eğitim Tarihi, 2008, C.I, s. 144–145.
- 28- *Erol Güngör*, Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul 1999, s. 21.
- 29- *James L. Barton*, Daybreak In Turkey, Boston 1908, s. 127.
- 30- *Uygur Kocabaşoğlu*, Anadolu’daki Amerika, İstanbul 1989, s. 60.
- 31- *Albayrak*, 2008,I, 171–172.
- 32- *E.Uzun*, Trabzon’da Amerika Misyonerliği, Türksesi gaz., Trabzon 26.02.2009.
- 33- *Kıskıra Konstantino P.*, 19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul’unda Amerikan Misyonerleri, İstanbul 1999, s. 65. Leland James Gordon, American Relations With Turkey (1830-1930)- An Economic Interpretation, Philadelphia, London 1932, s. 221.
- 34- *Mithat Aydın*, Bulgar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri, İstanbul 2008, s.188.
- 35- *Saydam*, 2005, 8.
- 36- BOA. C.ADL.5393; BOA. A. DVN. MHM 12/29.
- 37- BOA. İ. DH 83211; BOA. İ. AZN.117/1332.B/14–2; BOA. MV.235/97; Nejdet Sevinç, Ajan Okulları, İstanbul 1975, s.117.
- 38- BOA. HR. MKT. 4/18; BOA. HR. MKT.13/18.
- 39- *Musa Şaşmaz*, İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti’nin 1885’teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetindeki Eğitimin Durumu,, Tarih ve Toplum Dergisi, Temmuz 1997, S.163, s. 49.
- 40- *Albayrak*, 2008, I, 155.
- 41- *Amasya Tarihi*, C2, s. 146.
- 42- *Mahmud Goloğlu*, Anadolu’nun Milli Devleti Pontus, Ankara 1973, s.XVII.
- 43- *Stelyo Berberakis*, Yunanistan’da Fanatizm (Sabah gaz, 01.06.1993, s.18)
- 44- *Ahmet Güzel*, Dünden Bugüne Yunanistan’ın Pontus Hedefi, İstanbul 2006, s.48.
- 45- Fî 14 Rebiülevvel sene [12]98 ve fî 1 Şubat sene [12]96; BOA. YPRK. HH./42.
- 46- *İlhan Tekeli-Selim İlkin*, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara 1993, s. 120
- 47- *Albayrak*, 2008, I, 159.
- 48- *Albayrak*, 2008, I, 157.

KAYNAKLAR

- Albayrak H.* (2008), Trabzon Milli Eğitim Tarihi, (?) C.I.
- Aydın Mithat*, (2008), Bulgar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri, İstanbul.
- Barton J. L.* (1908), Daybreak In Turkey, Boston.
- Berberakis S.*, Yunanistan’da Fanatizm (Sabah gaz, 01.06.1993, s.18)
- Bessarinos.* (1984), ‘Ο “Εἰς Τραπεζοῦντα” Λόγος τοῦ Βησσαρίωνος / Ekd. Lampsides // ΑΠ.. C. 39.
- Brayer A.* (1994), The Grand Komnenos and the Great Khan at karakorum in 1246 // Res Orientales VI Itinéraires d’Orient. Hommaes à Claude Cahen, Leuven.
- Bryer A.* (2001), The Pilgrim Monastery of Sumela as an economic paradigm // XXe Congrès Int.des Etudes Byzantines. Pré-Actes. II. Tables rondes, Paris.

- Brayer A. (1964), “Trabzon and Rome”, **Αρχαίον Ποντοῦ Τόμος Εικοσιεξ Έκτος**, ΑΠ., 1964, C. 26.
- Fallmerayer J. P. (2002), *Doğu'dan Fragmanlar*, (çev. H. Salihoğlu), Ankara.
- Fedalto J. C. (1988), *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. I. Patriarchatus Consantinopolitanus*, Padova.
- Fedalto J. C. (1981), *La Chiesa Latina in Oriente. 2a ed. Vol. I-2*, Bologna.
- Goloğlu M. (1973), *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, Ankara.
- Gordon Leland James, (1932), *American Relations With Turkey (1830–1930)- An Economic Interpretation*, Philadelphia, London.
- Güngör E. (1999), *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul.
- Güzel A. (2006), *Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi*, İstanbul.
- Halkin F. (1986), *Saints de Byzance et du Proche-Orient. Seize textes grecs inédits*, Genève .
- Kıskıra K. P. (1999), *19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri*, İstanbul.
- Kocabaşoğlu Uygur (1989), *Anadolu'daki Amerika*, İstanbul.
- Koçabaşoğlu Uygur (2000) Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparator-luğundaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara.
- Matteucci G. (1971), *La missione Francescana di Constantinopol*, Frenze.
- Mintslov S. R. (1917), *Trabzonskoy Voennyı Listok*, Trabzon.
- Odabaş A. (2005), *Dikkat Misyoner Geliyor*, İstanbul.
- Prokopy K. (1993). *Farslarla Savaş; Vandallarla Savaş. Gizli Tarih / “terc. A. A. Chekalovundur”*. M.
- Saydam A. (2005), *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler ve Din Değişme Olayları (1794–1850)*, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2005, S.154, s. 83.
- Scaron M. (1994), *Trapezunta*, İstanbul.
- Şaşmaz M. (1997), *İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti'nin 1885'teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetindeki Eğitimin Durumu*, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz, S.163, s. 49.
- Tekeli İ.- İlkin S. (1993), *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara.
- Trabzon Tarih Sempozyumu*, “KTÜ”, Trabzon 2007, C.I.
- Tsolakes E. (1968), *‘Η συνέχεια της Χρονογραφίας του ‘Ιωάννου Εκολίτζη / Ed.*, Thessaloniki.
- Uspenski F. İ. (1929), *Ocerki iz İstorii Trapezuntskoy İmperii*, Leningrad.
- Uzun E. (2003), *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Trabzon.
- Uzun E. (2009), *Rus Hesabatlarında Trabzon 1916–1917*, Trabzon.